

ПОЛИТИЧКИ ПЛУРАЛИЗАМ У СРБИЈИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Према савезничким препорукама са Јалте, које је КПЈ прихватила у анексу Београдског споразума између Тита и Шубашића од 7. децембра 1944. а којим је предвиђено да ће закон гарантовати „пуну слободу избора, слободу збора и удруживања, слободу штампе, опште и тајно гласање као и право сваке политичке странке да поједине Партије саме или удружене, групе или појединци који нису сарађивали са непријатељем, моћи постављати кандидатске листе“, КПЈ је дозволила „обнављање“ старих политичких странака из тренутних политичких разлога мада је њена дугорочна стратегија била да не дозволи слободно политичко организовање.

На послератној политичкој позорници у Југославији се појавило 10 политичких странака, не рачунајући КПЈ, од чега на подручју Србије девет. Све те странке обновиле су формално делатност до јесени 1945. подносећи пријаву надлежним органима за одобрење рада. Једино КПЈ на овај начин није поднела захтев за обнову рада.

Добар део ових странака, које су пре рата биле маргиналног политичког значаја, сарађивао је са комунистима у Народном фронту, што их је водило обешчлањивању, тихој асимилацији и коначном нестанку са политичке сцене. Процес њиховог гашења углавном се окончао до сукоба са ИБ-ом. Само је неколико странака, односно група у њима задржало доследан опозициони став.

I. ПОЛИТИЧКЕ СТРАНKE У СРБИЈИ НА КРАЈУ РАТА

Југословенска републиканска демократска странка

Југословенска републиканска демократска странка, скраћено Републиканска странка, под вођством Јаше Продановића, пре рата представљала је мало утицајну политичку групацију која се залагала за републикански облик владавине. После рата вођство КПЈ је овој странци придавало посебан значај, дајући њеним вођама министарске и друге положаје, а за узврат добијајући лојалне савезнике у Народном фронту. Овакав однос Републиканске странке према НФ истицан је као пример сарадње КПЈ са другим странкама. Поред Јаше Продановића, који је у Привременој влади постао министар за Србију, странку су водили и Владимир Симић, адвокат и посланик, Алекса Томић, министар

грађевина у влади Србије итд. Сматрајући програм Народног фронта за свој програм „од чијих програмских начела нема шта да прими нити шта да одбаци од својих“ странака се до 1947 „растворила“ у Народни фронт, али је лист „Република“ као орган странке излазио све до средине 50-их година.

Комунисти су Јашу Продановића сматрали сјајним човеком који заслужује свако поштовање и премда је он понекад благо критиковао власт, посебно локалне органе и активисте, сарадња је била коректна све до смрти Продановића 1948. За разлику од односа према другим странкама према републиканцима су комунисти показивали посебну предусретљивост. Тако нпр. једино је овој странци одмах после ослобођења Србије Моша Пијаде понудио да покрене лист обећаваши папир и „све остало шта хоће“. Тиме би се оповргле критике да у земљи нема ниједног опозиционог листа и да КПЈ заводи отворену диктатуру. Поред тога, ова странка је за проширени АВНОЈ трабало да одреди 11 посланика, (колико и Демократска странка), овој странци је омогућено (само њој) да на првим послератним изборима за Скупштину народа истакне своју листу итд. За узврат КПЈ је добила лојалног савезника и сарадника у Народном фронту.

Међутим, нису сви републиканци били за сарадњу са КПЈ. Најпре је члан Главног одобра ове странке Антоније Тодоровић иступио против сарадње са комунистима а потом напустио и странку са образложењем да је комунистички режим „диктаторски, фашистички, аморалан и скроз антисрпски“. Као доказе за то наводио је „да режим не дозвољава слободу речи, слободу збора и договора, осуђује људе на смрт на до сада непознат начин у културном свету, конфискује имовину политичких и националних мученика“. Тодоровић је нарочито замерао што „КП српски простор цепа на неколико делова без да о томе пита српски народ, а хрватски и словеначки простор оставља недирнут... што у друштву најгорих непријатеља српског народа – Арнаута, Бугара и Мађара – решава о будућности једног српског народа ван граница предкумановске Србије... што формирајући федералну јединицу Србије, без неких класичних крајева Рашке, Косова, Призрена, Скопља, Метохије, Прилепа, Зете и Босне, хоће да докаже да су целокупна борба и ратови српског народа у прошлости били империјалистички а не ратови за уједињење, што штампом и јавном речи својих најзваничнијих фактора на сваком кораку немилице удара по српском образу, говорећи о великосрпској хегемонији и не дозвољавајући српском народу да се од тога брани“.

Поред Тодоровића, против сарадње са комунистима „чије смо водоноше“, били су и други чланови Главног одбора, нпр. Миле Стојановић и Глигорије Вучковић.

Све у свему, ни мање странке ни веће фиктивне политичке улоге на послератној политичкој позорници.

Народна сељачка странка

Формирана је 1940. одвајањем од Земљораднике странке. На њеном челу стајао је др Драгољуб Јовановић, професор Универзитета, који је странци давао посебно обележје због чега се о њој често говорило као о Драгољубовој странци. Како је од свог постанка рачунала да на левици нема непријатеља, ова странка на почетку рата сарађује са КПЈ у отпору окупатору, али сматра да у том отпору треба сачувати народ, његову животну снагу и националну част. Д. Јовановић и Света Живковић 5. јуна 1941. разговарали су са Титом, Иваном Рибаром и Сретеном Жујовићем и тада је „направљен споразум о сарадњи и сталном додиру“. Међутим, Д. Јовановић није отишао у партизане и рат је „преспавао“ у Београду. По ослобођењу Београда нова власт га накратко хапси, а потом узима за сарадника, премда је КПЈ од њега и његове странке увек зазирала као од могуће опозиције. На једној седници Политбироа, почетком 1945, Тито је за Д. Јовановића рекао да је опасан и да га се треба чувати.

Драгољубова странка, иако малобројна, била је организационо и идеолошки чврста групација коју је КП желела да што пре укључи у Фронт, чинећи јој извесне уступке. Јовановићу је нуђено најпре амбасадорско место у Москви (да би га се отарасили, како је он сматрао). Када је он то одбио, и НСС, фебруара 1945, пришла Народном фронту Јовановић је постао један од секретара НФ и народни посланик. На тај начин спречено је организовање ове странке на терену и контролисан је њен рад. Д. Јовановић је придобијен за сарадњу, истина на кратко. Због обостраног неповерења, противљења скупштинским мерама и законима, посебно Закону о задругама, који је Јовановић видео као „нож у леђа сељаштву“, те услед настојања да очува своју странку, изрази њену индивидуалност, („Ми смо за један фронт са комунистима, али не и за једнопартијски систем“) и, уопште, артикулише интерес странке, повезујући се са опозиционим групама у Земљорадничкој и Хрватској сељачкој странци, комунисти су Д. Јовановића најпре дискредитовали у самој странци, потпомажући и дајући уносне положаје његовим опонентима; затим су га маја 1947. ухапсили, а октобра исте године осудили на девет година строгог затвора „због непријатељског рада, повезивања са западним обавештајним службама и сарадње са Влатком Мачеком“. (Узгред, његова преписка са Мачеком ишла је преко повереника УДБ-е.) Индикативно је и то да Јовановићево хапшење пада у време великих процеса против вођа сељачких странака у осталим земљама народне демократије.

НСС се залагала да нова Југославија буде држава сељака, радника и поштене интелигенције, да се гоне и униште паразити, нерадници и шпекуланти, да се народна привреда обавља што је могуће више на задружној основи и да производња, размена добара, саобраћај, просвета, социјална и здравствена служба буду руковођени с обзиром на потребе

и интересе сељачког и осталог радног народа. У почетку странка није имала свој програм него је као и остале прихватила и остваривала програм НФ. Планирано је да се покрене страначки лист „Радни народ“, али до тога није дошло. Ипак, решење о одобравању обнове рада ове странке потписао је Ранковић 2. септембра 1945.

Пошто су августа 1946. искључени из странке Д. Јовановић, генерални секретар, и Радомир Тодоровић, земљорадник из Дивостина код Крагујевца, председник главног одобра странке, због „тешког огрешења о основна начела, програм и статут странке“, Кирило Савић министар без портфеља, Живота Ђермановић, министар социјалне политике Србије, Слободан Ивановић, редактор београдског листа „Двадесети октобар“ и други чланови НСС који су сарађивали са комунистима, најпре су августа 1946. потражили нову законску обнову рада странке, а нешто касније покренули су акцију (иза које је стајала КП) за уједињење са Савезом земљорадника у јединствену Земљорадничку странку. Уједно то је био и крај ове мале али идеолошки и организационо чврсте страначке групације.

Земљорадничка странка (савез земљорадника)

Подељена и разједињена, ова странка, на својој Земаљској конференцији 14. марта 1945, одлучила је да приступи ЈНОФ-у Србије. Почетком новембра 1945, део ове странке иступа из НФ зато што је по речима Мите Станисављевића, једног од потпредседника странке (председник је у земљи био Косан Павловић, а у емиграцији др Милан Гавриловић), онемогућавано састајање главних органа странке, што јој нису дате посебне земљорадничке листе на изборима, што су се неки чланови странке кандидовали без њеног одобрења и што се преко НФ жели створити једностраначка организација. Из НФ иступили су 27. октобра чланови Главног одобра ЗС Мита Станисављевић, апотекар из Пожаревца, Радмило Митровић, инжењер агрономије из Београда, др Голуб Марковић, адвокат из Београда, Мате Русковић, чиновник Народне банке, Душан Баранин, учитељ из Велике Горице у Црној Гори, Лазар Трукуља, новинар итд. Међутим, они нису успели да се, по иступању из НФ, организују и њихова акција тежила је стварању блока демократске опозиције који би предводио Грол, или тзв. блока југословенског сељачког народног покрета, али без успеха. Такође, нису успели ни да обнове часопис „Бразде“.

У Фронту су остали Марко Вујачић, пензионер из Црне Горе, др Бранко Чубриловић, лекар из Бањалуке, др Васа Чубриловић, проф. Универзитета из Београда, др Милош Московљевић, проф. из Београда и други, који су углавном заузимали министарске или друге уносне положаје. Земљорадници у Фронту издавали су свој лист „Село“. Тако је од 80 чланова Главног одбора њих 35 било ван НФ, 13 у НФ, пет у емиграцији,

27 убијено или нестало током рата. Иако је мањи број чланова Главног одбора приступио НФ, то није сметало да их КПЈ сматра носиоцима легитимитета странке. Њима је КПЈ, по већ опробаном рецепту, давала уносне политичке или државне положаје. На другој страни они који су остали ван Фронта и били против сарадње са комунистима, покушавали су да се организују на различите начине, али безуспешно.

Уједињена земљорадничка странка

Настала је фузионисањем делова НСС и Земљорадничке странке који су сарађивали у НФ. Одобрење за свој рад на територији ФНРЈ добила је 7. јануара 1947. Странка је издавала и лист „Село“ који је излазио једанпут недељно. Председник Врховног већа уједињене Земљорадничке странке био је Добросав Томашевић, земљорадник и члан Президијума ФНРЈ из Рајковца код Ваљева, први потпредседник Марко Вујачић, потпредседник Президијума ФНРЈ из Никшића, други потпредседник Милан Петронијевић, земљорадник из Атенице код Чачка, трећи потпредседник др Кирило Савић, проф. Универзитета и министар владе ФНРЈ из Београда. Генерални секретар странке био је Нинко Петровић, народни посланик, а секретар Петар Мундрић, учитељ и народни посланик из Бора. Председник Извршног одбора странке био је Косан Павловић.

Главни задаци странке били су учвршћивање и продубљивање савеза радника и сељака, очување и учвршћивање тековина НОБ-а, учвршћивање и продубљивање братства и јединства равноправних народа и народности, јачање и развијање народне власти, братска повезаност са СССР-ом, развијање народног задругарства, спровођење индустријализације и електрификације. Укратко, све оно за шта се залагао Народни фронт, тј. КПЈ.

На трагове делатности ове странке у документима наилазимо до октобра 1948, када њен Извршни одбор расправља о нацрту чланка о резолуцији ИБ-а. Касније, ове године и ова странка, као и остале, растворила се у НФ. Треба, додуше, напоменути да УЗС и није показивала већу жељу за страначком самосталношћу, већ је створена да би неутралисала своје дојучерашње страначке припаднике.

Социјалистичка партија

Као странка социјалистичке оријентације, израсла је из предратне Социјалистичке партије Југославије. Одмах по ослобођењу приступајући НФ Социјалистичка странка осудила је издајнички рад др Живка Топаловића, свог председника и изјаснила се да га више не сматра својим чланом.

Пријаву за обнову рада Социјалистичке странке први су потписали Милорад Белић, помоћник министра социјалне политикеДФЈ, Богдан Крекић, в. д. генералног директора Средишњег завода за социјално осигурање радника и Никола Величковић, пензионер. На пријави се налази још 121 потписник из Београда, Новог Сада и један из Бањалуке.

Комунисти су групу социјалиста карактерисали као слабо активну и са врло малим бројем присталица и као странку која се „комплетна укључила у покрет Драже Михаиловића уз писмену сагласност скоро свих чланова Извршног одбора“. Сматрајући је непријатељском, КП није дозволила ни овој, као ни другим странкама, стварање месних организација. Када је „рад Социјалистичке странке био паралисан од стране наших власти“ и странка избачена из НФ 1947. М. Белић је средином 1948. ставио на знање Министарству унутрашњих послова ФНРЈ да се ова странка, због немогућности организовања, „сасвим распушта и да од данас и стварно формално престаје да постоји“. Било је то 8. јула 1948. Белић и Крекић су касније били ухапшени и осуђени.

Странка се залагала за социјалистичко друштвено уређење без експлоатације, за републикански и федеративни облик државе, за политичку демократију, слободно политичко деловање, итд., али није развила никакву значајнију политичку активност.

Социјалдемократска партија

Пријаву Социјалдемократске партије Југославије потписали су Недељко Дивац, професор Више педагошке школе у Београду, Миљивоје Марковић, доцент Правног факултета из Београда, Гојко Берберовић, приватни чиновник из Београда са још 113 потписника из Београда, Загреба, Аде, Селенче и по једног из Новог Сада и Битоља. Делатност ове странке свела се на међусобне личне контакте њених првака и на прављење нереалних комбинација око стварања тзв. „земљорадничко-демократско-социјалистичког блока“. Препаднуте од УДБ-е, вође ове странке изјављивале су да њихово опозиционарство иде само „до затворских врата“.

Иначе, странка се према програму залагала за преображај капитализма у један социјалистичко-демократски привредни и друштвени систем, за владавину већине народа а не једне странке, за права мањине да у тој владавини искаже свој суд, за личну слободу, широку приватну иницијативу, републику и федерацију, за право народа да о свим важнијим економским, политичким и другим питањима доноси одлуке и непосредним гласањем тј. референдумом.

СДП, као уосталом ни СП, није имала већи значај, нити је показивала живљу страначку активност.

Самостална демократска странка

Као странка Срба у Хрватској која је деловала и у Србији, после рата није имала утицаја ни у Србији ни у Хрватској. Практично, била је сведена само на своје вођство, које су комунисти „наградили“ министарским и другим високим положајима. Један од њених вођа, др Сава Косановић, за кога је емиграција говорила да је „корисна будала“, ушао је у Привремену народну скупштину и у Привременој влади био министар информација, а касније амбасадор у Вашингтону; други, др Срђан Будисављевић, био је један од намесника, а др Хинко Кризман посланик. Странка је лојално сарађивала у НФ спроводећи његов програм.

Међутим, неки чланови Главног и Извршног одбора и „многи виђенији чланови странке, на челу са потпредседником др Будом Бошковићем, 16. септембра 1945, констатовали су да су генерални секретар странке С. Косановић и потпредседник Х. Кризман на своју руку ушли у НФ и владу, да су самовласно делегирани 11 чланова у проширени АВНОЈ, да су свесно избегавали сазивање главног одбора, чиме су прекршили статут и свете традиције странке. Зато ови чланови и присталице СДС нису желели да сарађују са НФ, свесни да Фронт није међународна организација створена на бази равноправности странака већ само вештачки оквир за искључиву владавину КП. Међутим, ова група чланова СДС није успела да развије већу активност.

Поред поменутих, у Народном фронту су сарађивале и фракције Демократске странке (Влада Зечевић и Милош Царевић) и Радикалне странке (Михаило Ђуровић, Стаменко Стошић) мада су вође ових странака са већим бројем људи из главних одбора странке остали ван Народног фронта.

Демократска странка (ДС)

Од некада моћне странке, остала је после рата само група људи који су покушали да задрже политичку самосталност и оживе своју странку, супротстављајући револуционарној идеологији КП своје разложене погледе грађанске либералне демократије западног типа. У току окупације странка је била дезорганизована, Милан Грол, Божа Марковић и Бока Влајић одлазе из земље и учествују у свим избегличким владама (осим у Пурићевој). У земљи неки представници демократа сарађују са Недићем, а неки са покретом Драже Михаиловића, али не као делегати странке већ „на своју руку“. Од демократа НОП-у прилазе др Иван Рибар, Влада Зечевић и низ чланова ове странке из унутрашњости земље који су из рата изашли као доследни комунисти.

По повратку у земљу, Милан Грол је, на инсистирање Британаца и уз пристанак Тита, ушао у Привремену владу као први потпредседник. Био је то уступак Србима у влади (премда је Грол био „земунски Шваба“) пошто их је у Намесништву (органу који је штитио интересе краља) пред-

стављао др Срђан Будисављевић, коме је емиграција пребацивала да се понашао као „хрватска авангарда“. Уз то, Британци су сматали да ће једино Грол моћи да се носи са комунистима.

Од 27 чланова Извршног одбора, изабраних на Конгресу странке 1939, после рата преостало их је једанаест. Њих је Грол на своју руку узео за посланике у Привременој народној скупштини (ПНС). Понуду да уђе у Фронт Грол је одбио.

Милан Грол, као представник Демократске странке, био је у привременој владиДФЈ од 7. марта 1945. један од потпредседника. Ту је са Шубашићем и Шутејом покушавао да оформи опозициону групу која се није слагала са стањем ствари у земљи. Кад то није успео у Министарском савету владе, Грол је исту ствар покушао у Привременој скупштини са својих 13 посланика, гласајући против и издвајајући своје мишљење као мишљење мањине о свим важнијим политичким законима.

Неспоразуми са владајућим снагама потицали су углавном отуда што је Грол споразум Тито–Шубашић и препоруке са Крима сматрао „као један вид међународног санкционисања поделе власти између грађанских снага и НОП-а, чије ће извршење у том смислу обезбедити велике савезничке силе“. Али, не само што до тога није дошло (нити је могло доћи), него је грађанска компонента изгубила сваки значај и позиције у новом систему власти и односа. Поготову после Постдамске конференције (јул 1945) и пада Черчила са власти, када су се наде у савезничку политичку и другу помоћ лагано гасиле. У таквој ситуацији Гролу није преостало ништа друго него да 19. августа 1945. поднесе оставку на положај потпредседника владе, очекујући да ће тај потез изазвати кризу и пад владе. Оставка му је одмах уважена, а очекиваних последица није било.

Демократска странка је међу првима поднела пријаву за обнову рада (15. септембра 1945) са приложеним статутотом и програмом и листом потписника који су морали бити уведени у бирачке спискове. Прва тројица потписника од укупно 166 били су Милан Грол, министар у пензији, Жугић Трипко, народни посланик и Дуканац Савко, адвокат, сви из Београда.

Основни политички захтеви ДС присутни у програмима и написима „Демократији“ а посебно у иступањима демократа у Привременој скупштини, били су – слобода – социјална, национална, политичка, грађанска, морална и посебно лична, која је по њима значила одсуство сваког застрашивања, принуде, арбитарног хапшења и ухођења „да те више нико не тера на конференције и зборове и да ти не прети због недоласка. Ако не мислиш како они мисле одмах си реакционар. Уместо очекиване слободе дошла су туторства која се врше кроз разне облике, кроз фронтове, у надлештву, фабрици, улици, кроз синдикате, АФЖ, и УСаО, преко војске, преко неизабраних народних одбора... Руководиоци у фронтовима и синдикатима постали су у ствари народни тутори, они одређују за кога ће се гласати, они дају паролу које ће у поворкама по

команди скандирати, они прописују што ће се читати чак и шта ће се мислити о појединим људима и догађајима“. Да би се постигла та слобода, по схватању демократа, треба све успокојити, оживети међусобна повећења, не повећавати узнемиреност „доктринарном искључивошћу једне идеологије“, потиснути општи страх и неповерење.

У том смислу, представник Демократске странке у Законодавном одбору др Драгић Јоксимовић у серији законских предлога поднео је Председништву ПНС предлог Закона о слободи од страха, којим је предвиђено да „сваки поступак органа народних власти, војске и установаДФЈ, који има карактер застрашивања народа и садржи претњу народима... представља кривично дело против слободе од страха и зато се треба казнити“: Предлог није прихваћен, чак је и исмејан у Законодавном одбору.

Поред наведених, Демократска странка се залагала и за политичке слободе које подразумевају слободу мишљења, слободу партијског живота, збора и договора, слободу штампе, учешће у власти свих политичких партија, ненатурања идеологије притиском одозго и називање политичких противника издајцама земље, спречавање прогона као средства за обезбеђење поретка који се може осигурати саглашавањем и залагањем напредних група и мишљења.

Споразум са КП је могућ, писао је Грол, „само ако би она била решена да постави меру свом програму и да дели власт са осталим политичким партијама које данас деле с њоме само одговорност. Суров и искључив тон у дискусијама у Привременој народној скупштини потврдио је бескомпромисну тенденцију водеће групе која искључује појам сарадње“.

Група посланика ДС у Привременој скупштини издвајала је своје мишљење о готово свим законима донетим.

Демократи су имали посебан поглед и на национално питање, тј. на федерацију и Југославију. „Данас“, писао је Грол, „у принципу немамо ништа против шест федералних јединица и више од тог броја. Оно што нас интересује то су мерила по којима се оне кроје, објективна, која одговарају и расположењу и потребама народа једног краја с једне стране, а с друге обезбеђују здрав однос федералних јединица и целине, као једног природног организма. Ако је народ у Црној Гори задовољан границама своје федералне јединице и животним условима које му она обезбеђује, нека му буде. Али је извесно да аргументи за једно не само самоуправно него и федерално издвајање Црне Горе, не могу бити ни економски ни национални, изражени у замишљеној народности. Дискусија о народности уопште бесциљна је: сваки део народа биће оно што осећа да је“.

„Кад је реч о Македонији“, писао је Грол, „за Србе је испред сентимента остало питање плућа. И то је оно што се на нашој страни пре свега има на уму кад се подвлачи недељивост линије Мораве и Вардара. И федералан положај Македоније ми просуђујемо само тим животним интересом привреде, културе, живог оптицаја вредности материјалних и

моралних, и утолико националних у ширем смислу. Ако се данас јављају резерве, оне су изазване тенденцијама искључивости, сужавања федералног оквира Македоније на једну културну аутархију неприродну, несавремену, која народу Повардарја не обезбеђује услове животног напретка, док народ на овој другој страни, у Поморављу узнемирује као тенденција нове бране природном развоју не националног него општег живота“.

Износећи тврдњу да свака федерација има нечег партикуларистичког и сепаратистичког, што вуче од центра и представља главни узрок недовољне чврстине и снаге федералне државе, демократи су тражили „да се федерална држава заснива на трезвеној и реалној оцени прилика и односа, да свака национална група, поред развитка у ужој заједници, добије могућности учешћа у вођењу заједничких државних послова, да се изврши повезивање народа у целој федерацији преко политичких партија и да се води рачуна о појединим националним групама које су својом снагом, бројном и економском, или пак својим географским положајем главни стуб федерације“.

У програму странке инсистира се још на демократији, на независности законодавне, управне и судске власти, на правној квалификованости судија (комунисти су сматрали да судије могу бити и лаици), тражиле су се политичке слободе, умирење земље, мир, спокојство, узамјамна трпељивост и поверење, заштита личне и приватне својине, развијање слободне иницијативе, али и национализација великих природних извора, добара и великих средстава за производњу, развијање задружних установа и слободних синдикалних организација, опште и бесплатно основно школовање, али и школа ослобођена посебних партијских интереса итд.

Своје погледе чланови ДС износили су и преко недељног политичког гласила „Демократија“ које је, према речима енглеског посланика, излазило у више од 110 хиљада примерака и чији је главни и одговорни уредник био Милан Грол (једино је он потписивао своје текстове, остали нису смели), а издавач Никола Д. Јеремић. Први број се појавио 27. септембра 1945, а последњи, осми, није изашао због „одлуке“ графичких радника да га не штампају. КП је нерадо гледала на оптужбе и чињенице које је „Демократија“ износила, те је уз помоћ скојеваца организовала цепање и паљење листа, бојкот, забрану продаје и, коначно, укидање. „Две девојке су пришле продавцу 'Демократије' код Славије, једном сиромашном дечаку, писао је Грол Сави Косановићу 13. октобра 1945, и једна од њих у пролазу просула бензин на лист, а друга бацила упаљену шибицу: изгорела му 'Демократија', али и руке. То није наредила влада, али тон којим се на свим конференцијама говори о листу и о мени схваћен је, од оних који су харангирали, као захтев да нешто сваки учини што може“.

Политички дискредитовани и осуђени као носиоци реакције, затим изложени покушајима да буду разбијени преко демократа у Народном фронту, а посебно Милоша Царевића, министра правосуђа Србије и Вла-

де Зечевића, првог министра унутрашњих послова (који су Гролу оспоравали право да представља странку у целини и осуђивали његов издајнички рад и све оне који су се његовом ставу придружили), стављени под присмотру УДБ-е, а без могућности да успоставе страначку организацију на терену, демократи су своју активност свели на личне контакте и састанке са Гролом, постепено се гасећи. Без обзира што није постојала страначка организација, већ само људи за које се знало да су припадници ове странке, комунисти су ценили да „снага странке не лежи у њеној организацији, већ у расположењу народа за њену идеологију“:

Трагови страначког, боље рећи појединачног, деловања демократа видљиви су све до 1956. Грол је све до своје смрти 1952. био спреман на сарадњу са КП под условима од којих није одустајао, дајући изјаве у вези са првим уставом или другим важнијим догађајима, очекујући „попуштање комуниста“. После смрти Грола, демократи су се у важним случајевима консултовали са адвокатом Николом Ђоновићем, кога су прећутно сматрали шефом странке. Према једном извештају из 1956, није било дана да код Ђоновића не сврати по десетак старих демократа, а било је и оних који су долазили из унутрашњости.

Радикална сѝранка (РС)

Од странке у наслову, после рата остало је само име и низ појединаца, фракција и котерија (насталих још пре рата). Њена стварна моћ била је готово занемарљива и „безопасна по тековине НОБ-а. Прилагођавајући се новонасталој ситуацији странка у свом Програму не спомиње монархију ни републику. Ипак, у суштини, она је остала на монархистичким позицијама, чак и онда када је сваком било јасно да је монархији у Југославији дошао крај.

После рата наведене фракције и котерије остале су врло пасивне. Лазар Марковић у свом елаборату „Радикална странка у данашњици“, писаном после рата, наводи да је Радикална странка имала око 1.000.000 чланова, али да су они били нејединствени и опредељени према фракцијама којих је по њему било седам. Номинални шеф странке био је Аца Станојевић. Повратком у земљу Милоша Трифуновића, потпредседника странке, очекивала се њена већа политичка активност, али до тога није дошло. Радикална странка је очекивала развој догађаја и увелико се надала у краљев повратак, уз енергичну интервенцију Енглеске и Америке, али и СССР-а. Њихова стварна активност сводила се на одржавање веза са осталим грађанским политичарима у влади или Скупштини, како би се равнали према њима и заузимали став. Њихове наде биле су упрте у Грола и његову активност.

Странка је, према Закону о удружењима, пријаву за обнову свог политичког рада на територији „целог савеза ДФЈ“ поднела 1. октобра 1945, а прва три потписника пријаве били су Аца Станојевић из Књажевца,

сенилни лидер (94 године), Милош Трифуновић, председник владе у пензији, и Анта Радојевић, министар у пензији. Пријаву је потписало још 120 потписника из Београда.

Тито је средином 1945. послао своја кола у Књажевац близу Ниша по Ацу Станојевића. „Политика“ је 27. јула те године донела фотографију Тита и Станојевића и извештај о састанку, чиме се стварао утисак да радикали подржавају Фронт. Међутим, Аца Станојевић је Титу рекао да су овој земљи „потребне слободе“ и да без тога нема сарадње.

Дакле, ни радикали нису ушли у НФ (мада су мања група Бате Димовића, те чланови Главног одбора, Михаило Ђуровић и Стаменко Стошић, сарађивали у њему) нити је предвиђених шест посланика ове странке ушло у проширени АВНОЈ. Радикална странка није ни доставила листу својих кандидата за проширени АВНОЈ, нити је њен Главни одбор одговорио на позив владе у том смислу. Тако су предвиђена места радикала остала упражњена до краја заседања ПНС. Разлог за непопуњавање посланичких места треба тражити у великој разједињености странке и можда у њеном доследном ставу о ишчекивању и промени ситуације у њихову корист, али и у „плашљивости, малодушности и недостатку конструктивног вођства“.

Своје нереалне наде радикали су полагали у комбинацију да у Намесништво уђе Симовић „представник свих Срба, краљев официр, лични пријатељ и представник Радикалне странке“, али је то пропало. Радикали су сматрали да ће се, по образовању Намесништва и владе, прилике у земљи побољшати у њихову корист, да ће се дозволити несметан политички и страначки живот, слобода штампе, збора и договора, када ће они, уз потпору Англоамериканаца, представљати фактор број један у земљи. Међутим, и када је Намесништво формирано и донети прижељкивани закони, радикала нигде није било. Странка се распала, а њени лидери престашили, без утицаја и моћи.

Иначе, својим програмом радикали су, између осталог, тражили:

– испуњење у целости споразума Тито–Шубашић као и обећања датих у Декларацији владе од 7. марта 1945 нарочито у погледу гарантовања личних слобода, слободе од страха, слободе вероисповести и савести, слободе говора и штампе, збора и удруживања; демобилизацију војске и распуштање милиције коју су сматрали органом једне партије; завођење редовног независног судства у које би цео народ имао поверења („а не да суд буде партијски инструменат, једне партијске самовоље“), те укидање преких и војних судова за грађане; повлачење свих закона које је донела Привремена народна скупштина и њихово замењивање либералнијим политичким законима; организовање нових општина и расписивање слободних избора за општинске самоуправе; расписивање избора за Уставотворну скупштину на основу нових и политичких закона, а под контролом јавног мишљења слободног демократског света („Само на овај начин доћи ће до изражаја суверена воља нашег народа како га је Радикална странка васпитавала да је он извор и утока власти“).

II. ПОЛИТИКА КПЈ ПРЕМА ПОЛИТИЧКИМ СТРАНКАМА

Без обзира што се у Србији појавило више странака које су, прихватајући нову реалност у земљи, биле спремне да признају и сарађују са КПЈ, тј. НФ као широком политичком организацијом коју је створила и иза које се скривала КПЈ, иако им је нова власт формално дозволила обнављање тј. легализацију, КПЈ није у својој дугорочној стратегији, ни конкретно у пракси имала намеру да дозволи слободни развој партијског плурализма. Како у теорији, тако и у пракси, вишестраначки систем није био спојив са диктатуром радничке класе односно диктатуром КПЈ.

Поред тога, водећи теоретичари и практичари КПЈ истицали су да питање демократије није битно везано за демократију. При том, је као аргумент истицана чињеница да је и у предратној Југославији постојало мноштво политичких странака, а „сви знамо, како је истицао Ђилас, да она није била демократска“. Међутим, међународни обзир и преузете обавезе, затим још увек живе страначке традиције, посебно у Србији и Хрватској, били су опредељујући разлози због којих је КПЈ дозволила формализовање и рад политичким странкама и групама, али под њеном, тј. контролом тајне полиције ОЗН-е (касније УДБ-е).

Своју стратегију и тактику према политичким странкама КПЈ је остваривала најлакше и најбезболније преко Народног фронта и других масовних политичких организација – омладинских, синдикалних или женских, у којима су комунисти имали водећу улогу, правећи од њих обичне трансмисије за извршавање политичких и економских задатака. Тиме је остварена и контрола Партије над народом. У 24.145 основних организација Народног фронта колико је у Југославији постојало 1945. учлањено је било око 8 милиона људи, скоро сваки пунолетан Југословен.

Народни фронт (дуго антифашистички фронт) по замисли комуниста представљао је широку политичку организацију у коју улази све оно што је напредно, било појединачно или групно. Дозвољено је и приступање политичким странкама, које су програм фронта усвајале као свој. А Програм Народног фронта, чим је донет, означен је као једини исправан и напредан. Све оно што је имало други програм ма какав био означено је као реакционарно и непријатељско. То се посебно односило на странке које су желеле да ван ове организације истакну свој програм и стварају страначке организације. Тако, на пример, Демократска странка М. Грола која није хтела да приступи фронту, преко механизма пропаганде била је непрестано нападана као реакционарна странка која жели повратак на старо, уз истицање да се њена залагања за демократију не могу остварити мимо Народног фронта, јер је, наводно, он, „најдемократскија организација у којој постоје различита мишљења“. Да би поспешили расцеп у странци комунисти су у Фронт увукли своје истомишљенике или потајно чланове КП из Демократске странке дајући овој групи широк публицитет и могућности да нападају Грола и његову клику као реак-

ционарну. Ову групу предводили су В. Зечевић, министар унутрашњих послова и М. Царевић.

С друге стране, странке које су ушле у Фронт строго су контролисане тако да су убрзо изгубиле страначка обележја. Иако начелно дозвољено опозиционо тј. различито мишљење и деловање у Фронту показало се трагичним у случају Драгољуба Јовановића и његове Народне селачке странке.

Појава и краткотрајно политичко битисање странака у Србији после рата више је везано за спољнополитичке а мање унутрашње разлоге. КПЈ је дозволила формалну обнову странака, боље рећи врхова странака јер није дозвољавала страначко организовање по земљи, доказујући на тај начин своју тобожњу демократичност. Међутим, у самој њеној идеологији и стратегији није било места за друге странке или политичке погледе. Да би лакше и безболније неутралисала странке КПЈ је НФ придавала значај једине напредне политичке организације, при чему је све оно што није ушло у Фронт представљано као реакција и контрареволуција коју треба уништити.

На другој страни, и саме политичке странке које су се појавиле биле су разорене и дезорганизоване у току рата. Завршетак рата дочекале су организационо и политички неспремне. Као такве после 1944. представљале су више остатке предратних странака него организоване политичке снаге. Разуме се КПЈ није било тешко да такве странке релативно брзо разбије и асимилије, посебно ако се има на уму да за тај циљ није бирала средства.

МОМЋИЛО ПAVLOVIĆ

THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA AND POLITICAL PLURALISM AT THE END OF THE WAR

Summary

The Communist Party of Yugoslavia was not eager to share its power with other parties neither during and especially not after the war. This strategy was more easily put into effect by using the People's Front through which the Party extended its influence over the whole political area and broke up and assimilated other political parties and groups appearing on the postwar political scene. The Communist Party used not only political but also police measures against its opponents, by having individuals followed by organs of the OZNA, the secret police.

Another way of provoking and encouraging breaches in other political parties used by the Communist Party, was to favor groups which were willing to co-operate with the People's Front and to lend great importance to parties which had had a marginal position before the war by endowing their members with ministerial and other important functions.

The parties which appeared in the post-war period were only the shadow of what they had once represented, since they had already been broken and left without organizational structure and members during the war, and could not be renewed when the war was over. The traces of these parties and their political activity can be followed until the fifties.

